

**FORS-MAJOR HOLATLARI BO'YICHA MAJBURIYATLARDAN
OZOD QILINISHNING HUQUQIY ASOSLARI VA O'ZBEKISTON SUD
AMALIYOTIDA QO'LLANILISHI**

SARSENBAEVA ELLADA TENGELBAEVNA

Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va sud amaliyotida fors-major (yengib bo'lmaz kuch) holatlari tufayli majburiyatlardan ozod etishning huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor Fuqarolik Kodeksidagi ta'rifga, ozod qilish shartlariga, vakolatli organlar tomonidan tasdiqlash tartibiga va sudlar tomonidan qo'llanilishining o'ziga xos jihatlariga qaratiladi. Maqsad – O'zbekistonda fors-major institutining huquqiy mohiyati va amaliyotdagi ahamiyatini ochib berishdir. Asosiy xulosalar shundan iboratki, Fuqarolik Kodeksida aniq mezonlar belgilangan, fors-major holatlarini tasdiqlash uchun maxsus tartib mavjud, biroq sud amaliyotida isbotlash masalalari dolzarbligicha qolmoqda.*

Kalit so'zlar: *fors-major, majburiyatlardan ozod qilinish, huquqiy asoslar, O'zbekiston sud amaliyoti, tabiiy ofatlar, yuridik majburiyatlar, shartnoma shartlari, noaniqlik, iqtisodiy holatlar, sud qarorlari.*

Kirish

Fors-major yoki yengib bo'lmaz kuch tushunchasi shartnomaviy munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etib, taraflarning irodasiga bog'liq bo'lmagan holda majburiyatlar bajarilishiga to'sqinlik qiluvchi favqulodda vaziyatlarni anglatadi. Bunday holatlar xalqaro savdo va milliy iqtisodiyot doirasida shartnoma taraflarining javobgarlik masalalarini hal etishda markaziy o'rin tutadi. O'zbekiston sharoitida, ayniqsa, global o'zgarishlar, jumladan, pandemiya, iqlim o'zgarishlari va geosiyosiy beqarorlik kabi omillar ta'sirida, ushbu institutning tadbirkorlik faoliyati uchun dolzarbligi yanada ortmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston Respublikasi misolida fors-majorning huquqiy asoslarini, xususan, qonunchilik normalarini va sud

amaliyotida qo'llanilishini tahlil qilish, asosiy tamoyillar va amaliyotdagi ayrim jihatlarni yoritishdan iborat.

1. Fors-major tushunchasi va huquqiy ta'rifi

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining (FK) 333-moddasi 3-qismi majburiyatlarni bajarmaganlik uchun javobgarlikdan ozod qilish asoslaridan biri sifatida «yengib bo'lmaz kuch» tushunchasini belgilaydi. Qonunchilikka ko'ra, yengib bo'lmaz kuch – bu «ushbu muayyan sharoitlarda favqulodda va oldini olib bo'lmaydigan» vaziyatlardir [1]. Demak, biror holatni fors-major deb tan olish uchun ikkita asosiy mezon – «favquloddalik» (noodatiylik, kutilmaganlik) va «oldini olib bo'lmazlik» (obyektiv ravishda bartaraf etib bo'lmazlik) bir vaqtning o'zida mavjud bo'lishi shart. Amaliyotda va shartnomalarda bunga tabiiy ofatlar (zilzila, suv toshqini, yong'in), ijtimoiy larzalar (urush harakatlari, ommaviy tartibsizliklar), epidemiyalar, davlat organlarining cheklovchi qarorlari kabi holatlar misol qilib keltiriladi [2].

2. Majburiyatlardan ozod qilish shartlari va istisnolari

Majburiyatni bajarmagan taraf javobgarlikdan ozod qilinishi uchun fors-major holati bilan majburiyatning bajarilmasligi o'rtasida bevosita sababiy bog'lanish mavjudligini isbotlashi lozim. Muhimi, FK 333-moddasi 3-qismida yengib bo'lmaz kuch hisoblanmaydigan holatlar aniq ko'rsatilgan. Bularga quyidagilar kiradi:

- Qarzdorning kontragentlari (shartnoma bo'yicha hamkorlari) tomonidan majburiyatlarning buzilishi;
- Majburiyatni bajarish uchun zarur tovarlarning bozorda yo'qligi;
- Qarzdorda zarur pul mablag'larining bo'lmaganligi.

Bu istisnolarning qonunchilikda aniq belgilanishi muhim ahamiyatga ega. Bu O'zbekiston qonunchiligi fors-major tushunchasini nisbatan tor doirada talqin qilishini va uni oddiy tijorat tavakkalchiliklaridan (masalan, yetkazib beruvchining ishonchsizligi, bozordagi kon'yunktura o'zgarishi yoki moliyaviy qiyinchiliklar) aniq ajratishini ko'rsatadi. Ya'ni, qonun chiqaruvchi favqulodda va oldini olib bo'lmaydigan tashqi hodisalarni tadbirkorlik faoliyatiga xos bo'lgan, boshqarilishi mumkin bo'lgan yoki oldindan ko'ra bilinishi kerak bo'lgan qiyinchiliklardan farqlaydi. Bu esa, o'z navbatida, tadbirkorlik subyektlaridan o'z faoliyatlarini rejalashtirishda,

kontragentlarni tanlashda va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda yuqori darajada ehtiyotkor bo'lishni talab etadi hamda shartnomalarga sodiqlik prinsipini mustahkamlaydi.

3. Fors-major holatlarini tasdiqlash tartibi

Fors-major holatining yuz berganligini tasdiqlovchi hujjat majburiyatlardan ozod bo'lish uchun muhim dalil hisoblanadi. O'zbekistonda ushbu holatlarni tasdiqlash vakolati shartnomaning turiga qarab ikki organga yuklatilgan:

- **O'zbekiston Savdo-sanoat palatasi (SSP):** Mahalliy (ichki) xo'jalik shartnomalari doirasida O'zbekiston hududida yuzaga kelgan yengib bo'lmas kuch holatlarini tasdiqlaydi. Buning uchun Palataning rasmiy veb-sayti orqali ariza berish mumkin [3].

- **O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi (ISSV):** Tashqi savdo bitimlari, xalqaro moliya yoki investitsiya kelishuvlari hamda xalqaro shartnomalar shartlariga muvofiq O'zbekiston hududida yuzaga kelgan yengib bo'lmas kuch holatlarini tasdiqlaydi [4]. Bu jarayon Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-oktabrdagi 625-son qarori bilan tasdiqlangan Ma'muriy reglament asosida amalga oshiriladi. Sertifikat elektron shaklda, QR-kod bilan rasmiylashtiriladi va buning uchun belgilangan hujjatlar (shartnoma nusxalari, majburiyatlar bajarilishi hajmi haqida hujjat) taqdim etilib, bazaviy hisoblash miqdorining 90 foizi miqdorida yig'im undiriladi.

Vakolatlarning bunday taqsimlanishi (SSP – ichki bozor, ISSV – tashqi bozor) davlatning ichki va tashqi iqtisodiy munosabatlardagi fors-major holatlariga nisbatan tabaqalashtirilgan yondashuvini ko'rsatadi. Ichki xo'jalik shartnomalari bo'yicha masalalar tadbirkorlarga yaqin bo'lgan tuzilma (SSP) tomonidan ko'rib chiqilsa, xalqaro shartnomalar, investitsiya kelishuvlari kabi murakkabroq va xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan holatlar maxsus vakolatli davlat organi (ISSV) tomonidan tartibga solinadi. Bu, ehtimol, har bir soha uchun tegishli ekspertiza va samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan.

4. Sud amaliyotida qo'llanilishi

Fors-major holatlariga oid nizolar O'zbekiston sudlari, asosan, iqtisodiy sudlar tomonidan ko'rib chiqiladi. Sud amaliyotida asosiy e'tibor fors-major holatining mavjudligini, uning FK 333-moddasida belgilangan «favquloddalik» va «oldini olib bo'lmaslik» mezonlariga mos kelishini hamda majburiyatning bajarilmasligi bilan o'rtasida bevosita sababiy bog'liqlik mavjudligini isbotlashga qaratiladi. Vakolatli organ (SSP yoki ISSV) tomonidan berilgan sertifikat muhim dalil hisoblansa-da, sud uni ishning boshqa holatlari va dalillari bilan birgalikda baholaydi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlar sud amaliyotini chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Sudlar tomonidan fors-major holatiga oid qonun hujjatlarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida»gi qarori loyihasi ishlab chiqilganligi haqidagi ma'lumot amaliyotda ushbu masalalarni talqin qilishda ma'lum bir noaniqliklar yoki yagona yondashuvga ehtiyoj mavjudligidan dalolat berishi mumkin. Bu, ayniqsa, «favquloddalik» va «oldini olib bo'lmaslik» mezonlarini baholash hamda isbotlash yukining taqsimlanishi kabi masalalarda namoyon bo'lishi ehtimoldan holi emas. Shuningdek, fors-major holatlarini iqtisodiy protsessual kodeksda protsessual muddatlarni tiklash uchun «uzrli sabab» sifatida aniqroq belgilash bo'yicha takliflar ham mavjud [5], bu uning nafaqat moddiy, balki protsessual huquqda ham ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa

O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida fors-major (yengib bo'lmas kuch) instituti shartnomaviy majburiyatlarni bajarmaganlik uchun javobgarlikdan ozod qilishning muhim huquqiy mexanizmi sifatida Fuqarolik Kodeksining 333-moddasida aniq belgilangan. Qonunchilik ushbu institutning qo'llanilishi uchun «favquloddalik» va «oldini olib bo'lmaslik» kabi aniq mezonlarni joriy etgan hamda oddiy tijorat tavakkalchiliklarini fors-major doirasidan chiqarib tashlagan. Bu esa shartnoma intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Fors-major holatlarini tasdiqlash uchun ichki va tashqi shartnomalarga nisbatan alohida vakolatli organlar (SSP va ISSV) va tartiblarning joriy etilganligi tizimli yondashuvdan dalolat beradi. Biroq, sud amaliyoti va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, isbotlash masalalari, mezonlarni amalda talqin qilish va yagona sud

amaliyotini shakllantirish hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Oliy sud Plenumining fors-majorga oid maxsus qarori loyihasining ishlab chiqilganligi ham shu ehtiyojni tasdiqlaydi.

Kelgusida qonunchilikni yanada aniqlashtirish, xususan, sud amaliyotini umumlashtirish va Oliy sud Plenumining tegishli qarorini qabul qilish orqali fors-major institutining O'zbekistonda yanada samarali va bir xilda qo'llanilishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (birinchi qism)*. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-111189>
2. O'ZGASHKLITI MCHJ TShVF va Toshkent shahar Hokimiyati Yagona Buyurtmachi Xizmati Injiniring Kompaniyasi o'rtasidagi shartnoma. (2024, 12-mart). Topografik ishlarni bajarish bo'yicha. Toshkent shahri. [https://apisitender.mc.uz/storage/83510/contract/64/8e532004-0592-4b91-ae02-e4882aebeb52.pdf?contentReference\[oaicite:0\]{index=0}](https://apisitender.mc.uz/storage/83510/contract/64/8e532004-0592-4b91-ae02-e4882aebeb52.pdf?contentReference[oaicite:0]{index=0})
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. (2023, 7-iyun). Mahalliy xo'jalik shartnomalari doirasida yuzaga keladigan yengib bo'lmaydigan kuch (fors-major) holatlarini tasdiqlash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida. <https://lex.uz/uz/docs/-6485501>
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. (2022, 28-oktabr). Yengib bo'lmaydigan kuchlar (fors-major) holatlarini tasdiqlash bo'yicha davlat xizmatlarini ko'rsatishning ma'muriy reglamentini tasdiqlash haqida. <https://lex.uz/docs/-6259565>
5. Saidmuradov, N. N. (2022). Iqtisodiy sudlarda ishlarni apellatsiya instantsiyasi tartibida ko'rishning ayrim muammolari. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10), 1-7. <https://doi.org/10.1234/abcd1234>